

РИНКОВИЙ АСПЕКТ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. В статті розглянуто проблему набору високо кваліфікаційних кадрів на підприємства. Досліджено взаємозв'язок між сегментом менеджменту та ринкового механізму. Виявлено необхідність постійного удосконалення механізму менеджменту на підприємствах.

Ключові слова: менеджмент, господарський механізм, ринковий механізм, державне регулювання економіки, підприємство, маркетинг.

Постановка проблеми. В українській економіці з самого початку ринкової трансформації одержавленої економічної системи і дотепер одна з найбільш вагомих проблем – забезпечення ефективного управління на рівні первинних господарських одиниць. У вітчизняних наукових джерелах наводилися дані, які підтверджують тезу, згідно з якою організаційний чинник, менеджмент підприємств зокрема, займає чільне місце у системі внутрішньогосподарських чинників, що впливають на економічну стійкість, ефективність й конкурентоспроможність підприємств. Нині за рахунок організаційних факторів досягається 30% економії живої праці. В розвинутих країнах раціональна організація виробництва забезпечувала 20-50% приросту національного доходу [1]. А окремі науковці, посилаючись на спеціалістів із менеджменту, стверджують, «...що ефективність економіки лише на третину зумовлюється вкладенням в обладнання, техніку. Все інше залежить від інтелектуального потенціалу, зокрема від кваліфікації керівників, рівня їх компетентності, вміння передбачати і приймати обґрунтовані рішення» [2, с. 72]. Успіх будь-якої господарської справи зможуть забезпечити тільки високопрофесійні управлінські кадри і тому *формуванню й ефективному використанню кадрово-управлінського потенціалу* «...слід приділити належну увагу» [6, с. 15].

На відміну від країн з високорозвинутою ринковою економікою, у яких накопичений великий практичний досвід управління та розвинені наукові школи з цього питання, вітчизняним менеджерам приходилося починати, образно кажучи, з нуля. Адже управління підприємствами в колишньому СРСР, в Україні зокрема, істотно відрізня-

ється від того, яке притаманне ринковій економіці. Управлінці держпідприємств і колгоспів здійснювали організацію й управління на засадах централізованих директивних завдань, які вони мали втілити у господарській діяльності. Ринковий механізм практично був демонтований.

На будь-яких підприємствах ринково-підприємницького типу, навпаки, першочерговим завданням управлінців є врахування кон'юнктури того ринку, на якому вони будуть здійснювати реалізацію вироблених товарів. Звідси витікає актуальність досліджень, присвячених вивченню теоретичних і практичних проблем ринкового аспекту менеджменту підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме цьому питанню не приділяється належна увага з боку тих науковців, які займаються проблематикою господарського механізму у цілому та його окремих складових. Йдеться про наукові праці таких вітчизняних науковців, як В.Я. Амбросов, М.Х. Корецький, А.П. Макаренко, Т.Г. Маренич, Л.Л. Мельник, Л.Ю. Мельник, І.С. Михасюк, С.В. Мочерний, М.М. Павлишенко, П.Т. Саблук, А.А. Чухно та інших вчених-економістів.

Формулювання цілей статті. Метою запропонованої публікації є визначення сутності менеджменту підприємств, його місце у господарському механізмі і головне – зв'язок з ринковим механізмом.

Вихідним пунктом дослідження є визначення змісту низки взагалі визнаних положень економічної теорії, які є основою дослідження змісту «ринкового» менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Виробництво в господарських одиницях за будь-якої економічної системи здійснюється певною

спільнотою людей, а це потребує організації й управління їхньою виробничою діяльністю. При цьому ставляться і вирішуються такі відомі завдання: що, як, скільки і для кого і з ким виробляти? Зрозуміло, що нестаток ресурсів змушує управлінців підприємства усіх рівнів перейматися питаннями вибору та ефективного використання обмежених виробничих ресурсів.

Виробництво на підприємстві, як відомо, – це трансформація природних ресурсів у певні матеріальні блага, що придатні задовольняти ті чи інші потреби людей. У цілому воно охоплює потік «природа – виробництво – готова продукція». Відповідно організація й управління виробництвом складне завдання, яке пов'язано з вирішенням низки техніко-технологічних і економіко-організаційних, а також соціально-правових питань. Усі вони є прерогативою менеджменту і тих, хто його персоніфікує на рівні первинних господарських одиниць. Функції менеджменту можуть здійснюватися однією особою або певною їхньою кількістю. До речі, менеджери підприємства за критерієм соціально-економічного статусу можуть бути як власниками-господарями (або співвласниками-господарями), так і найманими працівниками.

Важливо зазначити, що менеджмент притаманний усім господарським одиницям за будь-якого типу економічної системи. Разом з тим у кожному з них він має істотні особливості. Деякі науковці [5] у зв'язку з цим обґрунтовано виділяють такі етапи розвитку господарського механізму у цілому й менеджменту підприємств зокрема (відповідно до типу економічних систем).

Першим типом економіки було натуральне господарство. Національної економіки (господарства) у сучасному розумінні цього слова не було, оскільки між окремими виробничими одиницями економічні зв'язки були відсутні. За таких умов господарський механізм був одноелементним і регулював усі господарські рішення, пов'язані з виробництвом, розподілом і споживанням результатів виробництва, виходячи із потреб членів натурального господарства і виробничих можливостей останнього. «Замкнутість» натуральних господарств – головна їхня ознака, тобто незалежність господарської діяль-

ності від зовнішніх чинників. Такі загальновідомі організаційні питання: що, як, скільки і для кого виробляти, які є прерогативою господарського механізму, вирішувалися свідомо на рівні виробничої одиниці її власником-господарем безпосередньо чи спільно з іншими суб'єктами господарювання. Тобто господарський механізм обмежувався менеджментом у первинній виробничій одиниці.

Суперечність між зростанням потреб людей й обмеженими виробничими можливостями економічно ізольованої виробничої одиниці для їхнього задоволення, зумовили виникнення й поглиблення суспільного поділу праці. З його появою виробництво стає товарним, а господарські одиниці набувають двоїсту природу. З одного боку, вони як і натуральні мають приватний характер, економічно суверенні. Водночас товарні господарства – це праця на інших, окрема ланка в системі суспільного поділу праці. Із цих позицій вони є суспільними. Їхня економічна самостійність втрачає абсолютність, набуває відносний характер. Йдеться про економічний суверенітет, образно кажучи, як «усвідомлену необхідність». Іншими словами, власник-господар товарного підприємства як і в натуральному з огляду на свої професійні і виробничо-фінансові можливості самостійно обирає сферу і місце господарської діяльності, відповідні техніку й технологію, систему й форми організації виробництва, вирішує з ким здійснювати виробництво (самому чи об'єднатися з іншими). Але, оскільки виробляються товари і появилася спеціалізація, то виникла поряд з господарською комерційна діяльність, необхідність купівлі засобів виробництва і реалізації продукції. Відповідно кожний товаровиробник зважає на кон'юнктуру двох ринків – засобів виробництва і виробленої продукції. Якщо на першому він є покупцем і в нього є вибір, то на другому ринку він має зважити на жорстку конкуренцію і вибір покупців.

Отже, в умовах ринкової економіки у менеджменті підприємств появилася й у певній мірі уособилися два взаємопов'язаних сегмента: 1) внутрішньогосподарська організація й управління виробництвом; 2) ринковий сегмент (купівля засобів виробництва й реалізація продукції). Тобто менеджмент

підприємств став двоелементним. А в господарському механізмові з'явилася така складова як ринкове саморегулювання або ринковий механізм.

У зв'язку з цим логічно виникає питання щодо взаємозв'язку та «ієрархії» ринкової складової менеджменту підприємств та ринкового механізму. Згідно класичної економічної теорії основним регулятором ринкової економіки є ринковий механізм, передусім тому, що саме згідно з ним господарська одиниця вирішує питання: що, як, скільки і для кого виробляти, за якою ціною продавати свої товари й купувати засоби виробництва. Іншими словами, менеджмент підприємства фактично віддзеркалює «вимоги» того ринку, учасником якого є уже дане підприємство, або намагається ним стати.

В останні роки з'явилися твердження, згідно з якими нині питання вільного ринку не слід ототожнювати зі стихійним ринком конкуренції. В сучасних умовах стихійний ринок, як ринок вільної конкуренції, стає дедалі керованішим і розглядається вже як вторинний [3]. Практично ж епоха вільного ринку вже відійшла в минуле. Суспільний розвиток привів до появи так званих «керованих ринків», де ефективно використовується державне регулювання [9].

На думку інших науковців, ринок – це об'єктивна реальність щодо ринкової економіки. Якщо його розглядати як вторинний, то й вторинними мали б бути ринково-підприємницькі принципи й закони господарської діяльності. Іншими словами, йшлося б про новий тип економіки. Такою була одержавлена економіка в колишньому СРСР й інших соціалістичних країнах. В них визначальною складовою господарського механізму було державне регулювання економікою. Ринковий механізм у значній мірі був демонтований. Він діяв лише на «колгоспному» ринку і в деякій мірі на ринку життєвих благ.

Разом з тим в останні десятиліття появились можливості не «керувати» ринком, а більш точно, своєчасно пізнавати його кон'юнктуру, певною мірою впливати на неї з метою збалансованості попиту і пропозиції. Саме це і видається за управління ринковим механізмом. В дійсності останнім (як об'єктивною реальністю, яка спонтанно

здійснює саморегуляцію економіки) «керувати» не можна подібно тому, як не можна керувати «законом всесвітнього тяжіння». Доки будуть збережені умови для функціонування ринку, а саме: суспільний поділ праці і економічний суверенітет господарюючих суб'єктів, ринок залишиться основним регулятором зв'язків між ними [5].

Узагальнення і критичний підхід до викладених вище поглядів, зарубіжний та вітчизняний досвід, логіка, а також об'єктивний аналіз дають підстави сформулювати такі висновки.

В економічній системі ринкового типу, за будь-якої її моделі, ринок є головним регулятором економічних взаємозв'язків між економічно суверенними товаровиробниками.

Водночас у процесі формування й розвитку сучасних моделей ринкової економіки з'явилося чимало обставин, які дають змогу, не порушуючи взагалі об'єктивних засад ринкового механізму, істотно підвищити роль регулятивної дії зовнішнього сегменту менеджменту підприємств. Йдеться передусім про дію таких процесів.

По-перше, у класичній моделі ринкової економіки менеджмент підприємств об'єктивно не мав можливості більш-менш точно вирішити питання скільки і для кого виробляти, і взагалі передбачити кон'юнктуру того ринку, на якому має намір реалізувати свою продукцію, а тим більше впливати на неї. А це і обсяги попиту, і ринкові ціни, і можливі дії реальних та потенційних конкурентів. Зрозуміло, що за таких умов рівень наукової обґрунтованості бізнес-планів підприємств був відносно низьким, а підприємницькі ризики досить високі.

В умовах функціонування сучасних моделей ринкової економіки, передусім «змішаної» й «соціально ринкової економіки», менеджмент підприємств піднявся на якісно новий щабель, дякуючи використанню маркетингу, бізнес-планування, розвитку кооперативних і контрактних зв'язків між господарськими одиницями. Усе це дало можливість вивчати кон'юнктуру ринку, а через рекламу навіть формувати попит на певні товари.

У цьому ж напрямі діють установи ринкової інфраструктури і передусім біржі. На

них відбувається оптова торгівля за стандартами, зразками і пробами, як правило, великими партіями. Сенс і мета такої торгівлі – забезпечити найбільш можливу «прозорість» ринку певних товарів стосовно співвідношення попиту і пропозиції на нього у певному регіоні, країні і нерідко у світовому масштабі. Біржа – це ринок досконалої конкуренції, оскільки тут зосереджуються значні обсяги попиту і пропозиції певних груп товарів (частіше всього однорідних), суб'єкти такого ринку мають «вибір», ціни складаються під впливом попиту й пропозиції, публікуються на початку й в кінці робочого дня. Тобто біржа виконує роль особливого ціноутворюючого механізму, сприяє більш швидкій реалізації товарів з меншими витратами. Зрозуміло, що біржа не регулює ринок, а сприяє більш прозорій його дії [4].

Особливо слід підкреслити значення маркетингу, який є якісно новим елементом сучасного ринкового менеджменту підприємств. Його мета якомога більше узгодити попит і пропозицію, регламентування діяльності підприємства щодо захоплення, а по можливості розширення й утримання своєї ніші на ринку своїх товарів. Саме маркетингові установи є базою розробки науково обґрунтованих бізнес-планів. Наголосимо також, що в сучасних умовах за допомогою реклами підприємства мають можливість не тільки вивчати кон'юнктуру ринку, але й впливати на неї, формувати не існуючий раніше попит на певний товар.

По-друге, важливим завданням сучасного менеджменту є перехід від традиційних ринкових угод, тобто купівля-продаж товарів на ринку без попередніх домовленостей до різного роду замовлень на зразок торгівлі на товарній біржі за зразками. Об'єкт такої угоди – домовленість під майбутній товар (контрактно-замовна форма їхньої реалізації). У економічно розвинених країнах нині через механізм т.зв. сліпого ринку реалізується лише 10-15% засобів виробництва, а всі інші – через систему торгових контрактів, державні замовлення тощо.

В-третьє, удосконаленню ринкового менеджменту підприємств в значній мірі сприяла поява і розширення ще однієї складової господарського механізму – державного регулювання економіки (ДРЕ). При цьому

держава зосереджує увагу тільки на регулюванні тих процесів, які менеджмент підприємств і ринок не можуть вирішувати взагалі або вирішують порівняно з більшими витратами. На сьогодні це насамперед «захист» ринку від монополізму шляхом прийняття ефективного антимонопольного законодавства і контролю за його виконанням.

Ось чому надзвичайно важливим для ДРЕ є, наскільки це можливо в умовах ліберальної економіки, не допустити монополізму, забезпечувати конкурентне середовище. І не випадково у зарубіжній спеціальній літературі існує застереження, що соціально ринкову економіку невірно розглядати як ринкову економіку плюс соціальну політику. Для неї найбільш характерна риса – забезпечення державою рівних можливостей для всіх суб'єктів економіки, яка функціонує на засадах конкуренції, а остання – це чесне їх змагання з додержанням справедливих «правил гри». Саме це і виступає потужним важелем, який забезпечує НТП і впровадження його досягнень у виробництво. Водночас не виключається певна допомога тим, хто занадто відстав у економічному змаганні. Головною турботою держави є забезпечення високого рівня загальної й економічної освіти населення. Саме це певною мірою вирівнює вихідні позиції тих, хто виходить на старт економічної боротьби.

Отже, головним завданням ДРЕ є не «керування» дії ринку, а сприяння його прозорості, конкурентоспроможності, демократизму, вільному економічному змаганню за більш-менш рівних вихідних умов щодо підприємницького професіоналізму [4].

Крім того, держава приймає участь у вирішенні проблеми забезпечення високоефективного менеджменту підприємств. Особливе значення має підготовка державою управлінських кадрів: «Підбір кадрів управління, особливо керівників – здібних менеджерів, і в ринковому середовищі має бути об'єктом впливу органів державного управління. Зважаючи на те, що в нових умовах підбір керівних кадрів господарського управління є винятковим правом власника (власників) підприємства, а наслідки неефективного управління породжують соціальні проблеми, державна кадрова політика має здійснюватися опосередковано, шляхом фо-

рмування кадрово-управлінського потенціалу та створення умов для його ефективного використання» [6, с. 15].

Висновки. Виходячи з контексту порушеної проблеми, можна зробити узагальнені висновки щодо змісту менеджменту підприємств у цілому і ринкового сегменту зокрема, та взаємозв'язку останнього з ринковим механізмом.

Більшість вітчизняних науковців вважають, що економіка у цілому регулюється «господарським механізмом» (нерідко його називають «економічним»). У ньому поряд із іншими сегментами присутня і його державна складова. «У всіх розвинутих країнах базовими елементами механізму координації системи господарства є ринок і держава» [7, с. 20].

Напевне, слід погодитися з думкою тих науковців, які стверджують, що не обґрунтованим є ігнорування такої важливої складової господарського механізму як менеджмент в первинних виробничих одиницях, або він зводиться до монополістичної (у тому числі олігополістичної) плановірності [5]. Адже як загальновідомо, макроекономіка – це агреговані господарські одиниці, їхня сукупність, основа. Вона об'єднує «економіки фірм». А тому у будь-якій економічній системі має місце організація й управління (менеджмент) на рівні первинної господарської одиниці. Ті науковці, які виділяють регулятивний механізм на рівні первинних виробничих одиниць, називають його «внутрішньогосподарським» або «госпрозрахунок»: «Це не просто зіставлення витрат виробництва з його результатами, як сприймається в економічній літературі, а цілісна, самовідтворювальна підсистема виробничих відносин, побудована виключно на матеріальному і моральному стимулюванні розвитку виробництва, що здійснюється на основі економічної відокремленості підприємств, творчої ініціативи у використанні на-

явних чинників виробництва з відповідною винагородою за це тощо, подібно до приватної форми господарювання» [10, с. 75].

Можна дискутувати з приводу змісту поняття «менеджмент» підприємства. Для нас важливо підкреслити, що він є складовою господарського механізму. На відміну від ринкового, який діє по типу саморегуляції, ця складова створюється людьми свідомо. Його «об'єктивні» засади заключаються у тому, що ринковий сегмент менеджменту базується на об'єктивних економічних законах ринку. Водночас досягнення сучасного менеджменту, розвитку ринкової інфраструктури, посилення державного регулювання економіки дають можливість істотно зменшити відомі негативні наслідки дії «саморегулятивного» механізму – ринку.

Перехід вітчизняних державних підприємств на ринкові умови зумовив ту обставину, що виник, сформувався і діє ринковий сегмент менеджменту підприємств (купівля засобів виробництва й реалізація виробленої продукції). Напевне, цей сегмент останнього є не менш складним, ніж безпосередня організація й управління підприємством. Практика свідчить, що у цьому відношенні є чимало проблем. Можна лише сподіватися, що з часом вони будуть вирішені. Сприятим цьому має становлення цивілізованого ринково-підприємницького середовища, аналогічного сучасним моделям ринкової економіки, ефективна економічна політика держави.

І насамкінець наголосимо, що менеджмент підприємств у цілому – це свідомо сформований регулятивний механізм, а тому він не є сталим і консервативним, а повинен постійно удосконалюватися у міру зміни й ускладнення економічних процесів та явищ. При цьому ще раз підкреслимо, що ефективний менеджмент – обов'язкова умова забезпечення стійкості, ефективності й конкурентоспроможності господарської діяльності підприємств.

Список літератури

1. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 15-18.
2. Завадський Й.С. Державне регулювання економіки АПК / Й.С. Завадський // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 69-72.
3. Кащенко О. Про ринок землі та його інфраструктуру / О. Кащенко // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 50-54.
4. Макаренко А.П. Регуляторна роль механізмів ринку і держави / А.П. Макаренко, Л.Ю. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. – 2007. – № 13. – С. 22-27.

5. Мельник Л.Л. Господарський механізм у системі ринкової економіки / Л.Л. Мельник, Ю.Є. Осацька // Економіка і держава. – 2012. – № 6. – С. 19-21.
6. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15.
7. Михасюк І.С., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: підручник. – Л. «Магнолія плюс», 2006. – 438 с.
8. Мочерний С. Предмет економічної теорії / С. Мочерний, О. Устенко // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 4-10.
9. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Осташко Т.О. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.
10. Павлишенко М.М. Госпрозрахунок як основа ринкової економіки / М.М. Павлишенко // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 70-79.

Summary.

In the Ukrainian economy from the beginning of market transformation of the state economic system and to this day one of the most ponderable problems is providing of effective management at the level of primary economic units.

In domestic scientific sources cited data, which confirmed a thesis, in obedience to which an organizational factor, management of enterprises in particular, occupies a main place in the system of economic factors, which influence on economic firmness, efficiency and competitiveness of enterprises. Presently due to organizational factors arrived at a 30% economy of living labor. In the developed countries rational organization of production provided a 20-50% increase of national income. And separate research workers, alluding to the specialists from a management, assert, «... efficiency of economy only on the third is predetermined an investment in an equipment, technique. All other depends on intellectual potential, in particular from qualification of leaders, level of their competence, ability to provide for and accept the grounded decisions».

On any enterprises market enterprise to the type, opposite, the near-term task of administrative is an account of the state of affairs of that market on which they will carry out realization of mine-out commodities. Actuality of researches, devoted the study of theoretical and practical problems of market aspect of management of enterprises flows out from here.

Keywords: *management, economic mechanism, market mechanism, government control of economy, enterprise, marketing.*